

ФАРҲАНГИ «МУТТАРОДИФОТ ВА ИСТИЛОҲОТ» ВА МАСОИЛИ ТАСҲЕҲУ ТАНҚЕҲИ МАТНИ ОСОРИ АДАБӢ

СЛОВАРЬ «МУТТАРОДИФОТ И ИСТИЛОҲОТ» И ВОПРОСЫ РЕДАКТИРОВАНИЯ И КРИТИКИ ТЕКСТА ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

DICTIONARY «SYNONYMS AND TERMINOLOGY» AND ISSUES OF EDITING AND CRITIQUE OF THE TEXT OF LITERARY WORKS

Саидов Саидумрон Ғаниҷоновиҷ, н.и.ф., дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ “ДДХ ба номи акад.Б.Ғафуров (Тоҷикистон, Хучанд)

Саидов Саидумрон Ғанидҷоновиҷ, к.ф.н., доцент кафедраи таҷриқӣ классикӣи адабиёти тоҷикӣи ҶОУ “ХГУ имени акад.Б.Ғафурова” (Тадҷикистон, Худҷанд)

Saidov Saidumron Ganijonovich, candidate of philological sciences, As.Prof. of the department of Tajik classical literature of SEI “KhsU named after acad.B. Ghafurov” (Tajikistan, Khujand),
E-mail: saidzoda1968@mail.ru

Калидвожаҳо: Фарҳангшиносии Шибҳи Қораи Ҳинд, фарҳангҳои тафсирии форсӣ, Муҳаммад Подшоҳ, воҳидҳои фразеологӣ, тафсир, хусусиятҳои лексикографӣ, танқеҳ, арзиши адабӣ.

Дар мақолаи мазкур сухан оид ба Фарҳанги «Муттародифот ва истилоҳот» яке аз асарҳои муҳими суханиносии Ҳинд Муҳаммад Подшоҳ, меравад, ки соли 1875 ба ҷоп расидааст. Ин фарҳанг 3855 муттародифот, истилоҳот, ташибеҳот, киноёт ва истироотро дар бар гирифтааст, ифодагари имкониятҳои фаровони забони тоҷикиву форсӣ мебошад. Муҳаммад Подшоҳ ин асарро бо дарҳости Султони Баҳодур Маҳороҷа таълиф кардааст ва қасди таҳияи як фарҳанги шеърӣ арзишмандро доштааст. Ин фарҳанг барои суханварону суханиносон муҳим буда, ба ғановатмандӣ ва рушди таркиби лугавию таъбироти шеърӣ забони тоҷикӣ мусоидат мекунад ва дар тасҳеҳу барқарор кардани осори адабии суханварон арзишманд аст.

Ключевые слова: Индийская лексикография, персидские толковые словари, Мухаммад Падшах, фразеологические единицы, толкование, лексикографические особенности, критика, литературная ценность.

В данной статье рассматривается Словарь «Муттародифот ва истилоҳот» выдающегося индийского филолога Мухаммада Падшаха, опубликованный в 1875 году. Данный словарь включает в себя 3855 синонимов, терминов, сравнений, метафор и идиоматических выражений, отражающих богатейшие языковые возможности таджикского и персидского языков. Мухаммад Падшах составил это произведение по просьбе султана Бахадура Махараджи, преследуя цель создания ценного поэтического словаря. Данный словарь имеет важнейшее значение для литературоведов и лингвистов, способствуя обогащению и развитию лексического состава и поэтической фразеологии таджикского языка, а также представляет ценность для верификации и восстановления литературного наследия писателей.

Keywords: Indian lexicography, Persian dictionaries, Muhammad Padshah, «Synonyms and Terms», «Compendium of Synonyms», phraseological units, interpretation, lexicographic features, critique, literary value

The given article dwells on «Dictionary of Synonyms and Terms» by the eminent Indian philologist Muhammad Padshah, published in 1875. This dictionary includes 3855 synonyms, terms, comparisons, metaphors and idiomatic expressions, reflecting the rich linguistic possibilities of the Tajik and Persian languages. Muhammad Padshah compiled this work at the request of Sultan Bahadur Maharaja, with the aim of creating a valuable poetic dictionary. This dictionary is of paramount importance for literary scholars and linguists, contributing to the enrichment and development of the lexical composition and poetic phraseology of the Tajik language, and also represents value for the verification and restoration of the literary heritage of writers.

Муҳаммад Подшоҳ, ки бо таҳаллуси Шод «Фарҳанги Онандроч»-ро иншо намудааст, муаллифи як фарҳангномаи шеърӣ дигар бо номи «Муттародифот ва истилоҳот» ё «Маҷмуаи муттародифот», мебошад, ки дар соли 1875 рӯи ҷопро дидааст.

Фарҳанги мазкур «Муттародифот ва истилоҳот» аз 3855 муттародифот, истилоҳот, ташбеҳот, киноёт ва истироот иборат мебошад, ки аз қудрати баланди забоншиносӣ суханварии ӯ дарак медиҳад. Чунин ба мушоҳида мерасад, ки Муҳаммад Подшоҳ хини таснифи «Фарҳанги Онандроч» маводи заруриро барои ин китобаш чамъ оварда буд ва ният дошт, чунин фарҳанги шеърӣ биофарод, ки дар маърифат ва дарки адабиёт арзишманд бошад.

Дар таснифи ин фарҳанг муаллиф заҳмати фаровоне кашидааст. Зеро луғатнома аксари мутародифоту ташбеҳот, истиораву киноёте, ки дар осори шуаро истифода шудааст бо санади шоҳид фаро гирифтааст, ки аз назари арзиши илмиву адабӣ ҳамчун фарҳанги шеърӣ назир надорад. Муаллифи фарҳанг дар муқаддимаи асараш менависад:

«Аммо баъд бар замоири нуктасанҷони балоғатшиор маҳфӣ мабод, ки маҷмӯае, ки ҷомеи мусталехоту киноёт ва ташбеҳоту истиорот ва луғоту мутародиф бошад ба назар наёмада лочарам ин хокпои оламиён ва камтарини аҳли ҷаҳон, саропо гуноҳ, Муҳаммад Подшоҳ валади Гулом Муҳийиддин, ҳасби фармони вочибулзамон Султон Баҳодур Маҳороча аз луғоти мухталифа ва кутуби муътабарои аҳли форсӣ ба ҷамъи он пардохта ва ин китобро бо исми «Маҷмӯаи мутародифот», ки аз он ҷамоли арӯс санаи 1291 ҳичрӣ аз рӯи ҷамали сағир ниқоби хафо аз рух бардорад ва шоҳиди санаи 1875 ҳичрӣ исавӣ кабари гулгунаи шухуд меорояд»

Чу аз ҷамъи ин нусха фориғ шудам, Фалак гуфт: «ҳазо лашайун иҷоб»

Ба таърихи таълиф пардохтам,

Ба ҳукми Маҳориҷи олиҷаноб

Зи Хотиф нидое ба гӯшам расид

К-аз он хотирам шод шуд чу шубоб

Сани ҳичриву ҳам сани исавӣ,

Ду торих омад зи исми китоб

Умед аз форсиёни мизмори суҳанварӣ ва суҳансанҷони рашки Хоқониву Анварӣ он ки агар хатое бубинанд ба зайли ато бипӯшанд ва бо салоҳи он бидушанд» [1, с. 14].

Аз ин нақл бармеояд, ки китобро Муҳаммад Подшоҳ бо хоҳиш ва супориши ҳокими давр Султон Баҳодур Маҳороча иншо намудааст. Аз фазои зиндагӣ, қаблан бо нигориши фарҳанг машғул будан, нияту ормон ва донишу фаросати Муҳаммад Подшоҳ метавон чунин бардошт намуд, ки ба Султон Баҳодур ҳуди муаллиф моҳияти таснифи чунин луғатномаро изҳор доштааст ва ҳоким ҳамчун сарпараст ҷопи онро ба дӯш гирифтааст. Аз иншои порҷаи шеърӣ бармеояд, Муҳаммад Подшоҳ завқи баланди шеърғӯйӣ ҳам доштааст.

Ошноӣ бо фарҳанг ба назари хонанда заҳмати фаровон, интихоби сара, маърифату дониши баланди Муҳаммад Подшоҳро хувайдо менамояд. Ин луғатнома фарҳанги маҳсули шеърӣ буда, барои суҳанварону суҳаншиносон равона карда шудааст ва омӯзиши он дар ғановатмандии таркиби луғавӣ ва таъбироти шеърӣ забон ва адабиёти муосир нақши бориз хоҳад дошт.

Муҳаққиқи номвари эронӣ Бежан Таракӣ дар муқаддимаи худ бар фарҳанги «Мутародифот ва мусталехот»-и Муҳаммад Подшоҳ менависад: «Шояд гирдоварӣ ва тадвини чунин маҷмӯаи нафис ва арзандае, ки мавриди истифодаи умуми табақот қарор бигирад аз уҳдаи камтар касе бармеояд, зеро тадвини чунин китобе, ки дар он ҷамъи мусталехот, киноёт, ташбеҳот, истиорот ва муродифот ба қор рафта бошад ва аксар ба шавоҳиди шеърӣ ораста ва барои равшан шудани ҳар луғат шеъре муносиб истеъмол карда ва аз қавоиди дастурӣ ва тазкиротӣ марбут ба илми арӯз ҳарҷо, ки зарурат дошта шархе муфассал баён дошта бошад, ниёзманд ба мурочиъа ва диққат дар осори адабӣ ва куллияи девонҳое аст, ки то ба ҳол аз гузаштагон ба ҷой монда аст ва ҳукми маъҳази аслии ин китобро дорад, аз ҳавсалаи ҳар нависандае ва муаллифе хориҷ бошад» [1, с. 14].

Ҳуди Муҳаммад Подшоҳ низ зикр месозад, ки фарҳанги ӯ барои суҳанварон яъне шоирон ва нависандагон муфид аст зеро ин асараш дар мавриди дарёфти луғат ва истилоҳоти шеърӣ ва муродифоти он сарчашмаи муътамад маҳсуб мешавад [1, с. 16].

«Фарҳанги муттародифот ва истилоҳот»-и Муҳаммад Подшоҳ бештар аз 3600 истилоҳот, муттародифот, ташбеҳот, киноёт, истиоротро фаро гирифтааст. Асар аз рӯи суннати фарҳангнигории форсӣ аз рӯи тартиби алифбо тасниф шуда, Муҳаммад Подшоҳ нуктаи назари ҳешро дар оғози ҳар як боб оид ба ҳарфи мавриди истифода баён кардааст, ки ҳар яке мақолаи мухтасари илмиро ифода мекунад.

Чунончи дар оғози «**Боб-ул-бои форсӣ**» менависад: «Ин ҳарф дар таъриб ва ғайри таъриб ба «фо» бадал шавад чун «пил»-у «фил» ва «сапед»-у «сафед» ва ба «бо»-и муваҳҳада чун «пажух» ва «базух» ва «тап»-у «таб» ва ба «ҷим»-и арабӣ чун «полиз» ва «ҷолиз» ва ба «ъайн»-и муъҷама чун «парваридан»- у «ғиревидан» ва ба «коф» – и тозӣ чун «панҷ»-у «канҷ» ба маънии ҷараки чашм ва ба «лом» чун «сарондип»- у «сарондил» ва ба мим чун «сипорук»- у «саморук» ба маънии кабутар ва ба «вов» чун «ҷорпо» ва «ҷорво» [1, с. 61].

Ё дар оғози «**Боби хо-и муҳмала**» омадааст:

«Ин ҳарф дар форсӣ наёмада ҳар фо, ки дар форсӣ забонзад шавад аз тағйир лаҳҷаи чамъе аст, ки меҳоханд форсиро ба маҳраҷи арабӣ тақаллум кунанд чун ҳайз *حيز* ва *حال* дар асл *هيز* ва *هال* буд».

Шарҳу тавзеҳи маънии истилоҳот, киноёт, ташбеҳот аз ҷониби муаллиф аксаран тавассути муродифи он тавзеҳ ёфта, ҳамзамон усули тавзеҳи анъанавиро меҳвари кори худ қарор медиҳад. Дар баъзе маврид муаллиф аз забони арабӣ низ истифода карда. Чунончи, дар мавриди тавзеҳи таркиби луғавии «Об хӯрдан» ба мушоҳида мерасад:

Об хӯрдан: об чашидан, об бар лаб ниҳодан, об ба даҳон гирифтан, об нӯшидан, об гирифтан, об кашидан, низ аз об баровардан аз ҷоҳ ва монанди он ва ба маънии шустан ҳам омада ва ба арабӣ агар инсон нӯшад гӯянд: «шараб-ул-инсон».

Арзиши китоби мазкур гузашта аз кимати лексикографии худ аз назари илми адабиётшиносӣ ва матншиносӣ махсусан дарку маърифати аслии маъниҳои осори суханварон бузург аст. Муаллиф дар баробари овардани силсилаи муродифи як истилоҳ ё ташбеҳот ё истиоорот ба хонанда имкон фароҳам меорад, ки асли матлаби суханварро маърифат намояд. Аз ин рӯ, арзиши адабии фарҳанг бештар аз қиммати лексикографии он буда, махсусан аз назари илми матншиносӣ осори адабӣ беназир аст. Дар фарҳанг барои шоҳиди маънӣ мисолҳо аз осори шоирони даврони гуногун интисоб шудааст. Аз ҷумла аз ашъори шоирони асрҳои XII-XIV Низомӣ, Анварӣ, Ҳоконӣ, Саъдӣ, Амир Ҳусрав, Ҳофиз, Ҳоҷуи Қирмонӣ ва бештар аз инҳо аз осори суханварони асрҳои 16-17 чун Соиб, Ғанӣ, Калим, Толиб, дар асар фаровон ба назар мерасад.

Дар ин фарҳанг муаллиф аз камоли нуктасанҷӣ ибора ва таъбирхоеро дар осори манзум пайдо кардааст, ки маънояшон муродифи мустақим ва ё наздик ба маънои иборайи мавриди шарҳ аст. Масалан, зимни ташреҳи муродифоти вожаи «оташ» тавзеҳ медиҳад, ки аз «қиблаи деҳқон; қиблагоҳи маҷус; қиблаи зардуштиён - аз «Мусталехот». **Меҳробӣ Чамшед; мурғи ёқутпар; мурғи офтобалам** – аз «Ҳафт қулзум». **Чавҳари улвӣ; ноҳуни офтоб ва хуршед; натиҷаи санг; бистари самандар; товуси улвиошён...** мурод ҳамон оташ аст.

Чанд мисол:

*Як тоифаро рӯй суви қиблаи тозӣ,
Як тоифаро рӯй суви қиблаи деҳқон [1, с. 6]*

Амир Муъизӣ

*Зи дигар тараф сурхрӯёни рус
Фурӯзанда чун қиблагоҳи маҷус [1, с. 6]*

Низомӣ

*Ҳазор ҳайф, ки аз кори хеш шабнами мо
Гираҳ ба ноҳуни хуршед во накарда гузашт [1, с. 6]*

Шавкат (Бухорӣ)

Ҷоидаи ин гиреҳкушоӣҳои Муҳамад Подшоҳ: Бидуни ишораи муаллиф на ҳар хонандаи шеъри клосик ба «оташ» будани маънои ибораҳои мазкур пай мебарад, чунки ибораҳои **қиблаи деҳқон, қиблагоҳи маҷус, ноҳуни хуршед, мурғи ёқутпар; мурғи офтобалам; чавҳари улвӣ; натиҷаи санг; бистари самандар; товуси улвиошён** ва назари инҳо истирораҳое мебошанд, ки ба маъниашон расидан осон нест.

Вожаи «Офтоб» дар ашъори шоирон ба касрат истифода шуда, муродифоти зиёд дорад, ки ин нукта аз назари ҷӯёи Муҳамад Подшоҳ пӯхон намондааст. Дар фарҳанги мазкур ӯ аз 202 кинояву истиораву ташбеҳоте тазаккур кардааст, ки ҳама муродифоти вожаи «офтоб» мебошанд [1, с. 12-13].

Мо дар ин ҷо чанд намунаи ин муродифотро меорем:

Обилаи руҳи фалак; обгуни садаф; оташи бедуд; оташ пасин...

Ҳамчунин дар адабиёти классикии мо вожаи «шароб» як аз вожаҳои бисёрмуродифдошта аст, ки дар фарҳанги мазкур 106 муродифи [1, с. 253] ин вожаро муаллиф зикр кардааст. Аксари ин муродифот киноя, ташбеҳ ва истиораҳои шоирона мебошанд, ки дар шеър ба қор рафтаанд.

Як аз мушқилоти аҳли забон ин аст, ки гоҳо дар истифодаи қардани феъли муносиб ва дуруст бар қалимот ба иштибоҳ роҳ медиҳанд. Масалан, гоҳо воқеъ мешавад, ки аҳли забон мегӯянд «пинҳон намудан» ва ин иштибоҳ аст, ки мантиқи сухани гӯяндаро хароб мекунад. Барои вожаи «пинҳон» мантиқан феъли «намудан» созгор нест, зеро ин феъл мазмуни вожаи «пинҳон»-ро инкор мекунад. «Намудан» аслан ба маънои намоён қардан аст. Фарҳангшигори, аз ҷумла Муҳамад Подшоҳ низ аз мавҷуд будани чунин мушқилот огоҳ будаанд. Аз ҳамин хотир, гоҳо феълхоеро ёдовар шудаанд, ки қалимаи мавриди назар танҳо дар шеъри шоирон метавонад

хамроҳ бо онҳо истифодат шавад. Аз ин рӯ, дар зимни ташреҳи таъбири «хидмат адо кардан» Муҳаммад Подшоҳ ишора мекунад, ки «хидмат» ба лафзи: **кардан** ва **гузидан** ва **расондан** мустаъмал (аст)» [1, с. 157]. Дар зимн бояд илова кард, ки вожаи «хидмат» бо феъли «гузорида» ҳам меояд ва вожаи мураккаби «хидматгузор» аз ҳамин таъбир сохта шудааст. Ҷамчунин, хангоми шарҳи иборай «бӯса гирифтани» чунин шарҳ медиҳад: «бӯса гирифтани; ва «бӯса» ба лафзи: кандан ва чиндан ва дуздидан ва санҷидан ва барафшондан ва рехтан ва **шикастан** ва **афкандан** ва **задан** ва **ниҳодан** ва **кардан** ва **хӯрдан** ва **додан** мустаъмал аст» [1, с. 74]. Сипас, муаллиф муродифоти шоиронаи вожаи «бӯса»-ро дарҷ мекунад: «ҳалвои бедуд; фундук шикастан» ҳалвои бедухон; шафтолу» [1, с. 74]. Як нуктаро бояд таъкид кард, ки барои исботи даъвоаш ӯ аз ашъори шоирон шавоҳид меорад. Масалан барои таъбири «**бӯса хӯрдани**»: *Доим гами нахӯрдани як бӯса мехӯрам, Бӯса нахӯрдаам зи ту, афсӯс мехӯрам.*

Туғро [1, с. 74].

Бӯса шикастан:

Малак бар тунги шаққар бӯса бишкаст, Ки шаққар дар даҳон бояд, на дар даст.

Низомӣ [1, с. 74].

Бӯса кандан:

*Пири мо бӯсе аз он лаб барнаканд,
Чун кунад (Икнад) бечора дандоне-и нест*

Камоли Хучандӣ [1, с. 74].

Бӯса чидан:

*Манам, ё Раб, ки ҷононро зи ораз бӯса мечинам,
Дуои субҳдам дидӣ, ки чун омад ба кор охир.*

Ҳофиз [1, с. 74].

Ва дар исботи он, ки вожаи «шафтолу» муродифи бӯса аст ин байтро шоҳид меорад: *Шафтолуи гулшани ту хоҳам, Боре бех аз ин дигар чӣ бошад.*

Ишрат [1, с. 74].

Зимнан дар шарҳи байт бояд бигӯем, ки «шафтолуи гулшани ёрро хостан» киноя аз бӯса задан ба рӯю лаби ёр аст.

Ин фарҳанг як дастури бисёр муфид барои шоирон ва нависандагоне аст, ки ба роҳи офаридани осори адабӣ мераванд. Ба андешаи мо, яке аз сабабҳои пайдо шудани силсилаи муродифҳои вожа ва таъбирҳои танаввуъ бахшидан ба забони осори бадеист. Муродифҳо ба нависанда ва шоир имкон медиҳанд, ки аз такрори калимот худдорӣ кунанд ва як маъноро дар матн осори манзум ва мансур дар чандин вожа ва таъбирот ифода намоянд. Баъзан чунин иттифоқ меафтад, ки муродифҳои эҷодкардаи шоирону нависандагон ба муҳоварай мардум низ роҳ меёбад ва мавриди истифодаи умум қарор мегирад. Аз ҳамин дидгоҳ коре, ки Муҳаммад Подшоҳ сомон додааст бар замми арзиши илмияш, арзиши дастурӣ низ дорад ва метавонад ҳамчун дастури таълимӣ дар риштаҳои адабиётшиносии донишгоҳҳо мавриди истифодабарӣ қарор бигирад.

Фарҳанги мазкур яке аз дастурҳои бисёр муфид барои шарҳнигорон аст. Ба далели он, ки муаллиф бо диққати тамом тилисми истиораҳои бисёр мушкилро гушодааст. Барои ҳар шарҳнигор дар зинаи аввал шарҳу маънидод кардани вожаву таъбирҳои матн меистад. Агар ӯ ба фаҳми вожаҳо ва таъбирҳои бисёрмаъно нарасад, шарҳи қобили эътимод навиштани мумкин нест. Масалан, агар дар матн таъбири «думи гург» омада бошад, шорех маънои зоҳирии онро бидуни мушкилот дармеёбад, аммо маънои маҷозии онро дарёфтани барояш бисёр душвор аст, агар сайре дар фарҳангномаҳо накарда бошад. Дар фарҳанги мавриди назар байте аз Низомии Ганҷавӣ ба таъбири «думи гург» шоҳид оварда шудааст:

*«Чу субҳ аз думи гург барзад забон,
Ба хуфтан даромад сагу посбон» [1, с. 265].*

То инҷо манзури Низомӣ аз таъбири «думи гург» ханӯз барои шорех номафҳум аст. Аммо вақте аз «Фарҳанги мутародифот ва истилоҳот»-и Муҳаммад Подшоҳ бахши ташреҳи таъбири «субҳи козиб»-ро меҳонад, мувоҷеҳ мешавад, ки аввалин муродифи онро муаллиф «думи гург» зикр кардааст [1, с. 264].

Пас аз омӯзиши вижаҳои «Фарҳанги мутародифот ва истилоҳот» ба ин натиҷа мерасем, ки фарҳанги мазкур калидест барои кушодани тилисми адабиёт ва василаест барои ҳалли мушкилоти маърифати сухани бадеӣ. Махсусан тавзеҳу ташреҳи амсолу ҳикам дар фарҳангнома уқдаҳои маъниҳои баланди ашъори суханваронро боз мекунад. Чунончи, тавачҷух мекунем ба чанд намунаҳо:

Куфл бар забони касе задан – киноя аз сокит ва хомӯш гардонидан ва низ киноя аз ришват додан.

*Ақро идроки санъат дидаҳо бардӯхта,
Нутқро васфи ту куфле бар даҳон андохта.*

Камоли Исмоил [1, с. 316] Коҳ агар аз ту нест, коҳдон аз туст

Масале аст машҳур, яъне агар таъом аз ту нест ва аз ғайр аст, шикам аз туст, чаро пур сер меҳурӣ? Аз имтило хоҳӣ мурд:

Бисёр маҳур, ки нон ҳаросон аз туст,

Бар хеш тараҳхуме, ки ин чон аз туст. Деги шикам аз таом лабрес макун, Гар коҳ набошад зи ту, каҳдон аз туст.

Мир Илоҳии Ҳамадонӣ [1, с. 328]. Оби рафта дар чӯй омадан

Об бар рух боз овардан, об ба рӯи кор овардан ва омадан, оби рафта дар чӯй омадан – киноя аз баъди заволи давлат ба давлат комёб шудан.

*Бозояд оби рафтаи ҳастӣ ба чӯйи мо,
Рӯзе, ки хоки турбати мо з-об тар кунанд.*

Соиб. Шояд оби рафтаам дигар ба чӯй омад мағӯй, Ҳарфи сарди чӯйбори гирия меояд маро.

Зухурӣ Шайхи Шероз гӯяд:

*Кадуи хушки зоҳидро димоғ аз оби май тар шуд,
Биҳамдиллаҳ, ки оби рафтаи мо дар аёғ омад [1, с. 4] Аз як чашм дидан*

Аз як чашм ё ба як чашм дидан киноя ба назари мусовот дидан ҳар ду чизи мутазадайнро ва байнухумо тафовут накардан

Маро аз фитрати хуришеди тобон ин писанд омад, Ки бо як чашм мебинад бузургу хурди дунёро.

Таъсир Матлаби кавнайн мавқуфи итоат кардан аст, Метавонам дид аз як чашм чандин корро. Мухлиси Кошӣ [1, с. 32].

Аз ҳадди худ берун омадан

Пой беш аз гилеми худ кашидан, по аз ҳад берун бурдан, по аз вазъ берун гузоштан, по аз гилем дароз кардан, по аз доира берун ниҳодан.

Барқи отаи хештанро мезанад бар хирманаш, Чун гузорад по зи вазъи хештан берун ҳилол.

*Ваҳид По бинех берун зи ҳадди худ, саодатманд бои,
Нест камтар аз ҳумо то чунд дар вайрона аст.*

Соиб [1, с. 33].

Он сарзаниш, ки кард туро дӯст, Ҳофизо, Беш аз гилеми хеш магар по кашидай?

Хоҷа Ҳофиз То сарвро ҳавои қадат сарфароз кард, По аз гилеми ноз чу зулфат дароз кард.

Шайх Шероз

Зи тоби силиш гам чун садои даф гоҳе Бурун зи доира по мениҳам вале ба усул.

Ваҳид [1, с. 34] Чома бар қомад дӯхтан

Чома бар қомад ё бар қад буридан ё дӯхтан. Чома бар тан дӯхтан яъне чомаи нав ба андоза қатъ кардан ва дӯхтан

*Фархунда бод толеъи нозат, ки дар азал
Бибридаанд бар қади сарват қабои ноз [1, с. 118]*

Риш фурӯшад матоъи мардумро

Ин масалест машҳур дар Эрон, монанди зоҳидон ришдароз бо зохири салоҳи тақво касеро фиреб додан ва матоъи косиди худро ба баҳои гарон фурӯхтан, яъне риши дароз матоъи нораҳои уро мефурӯшад

Хаташ баромаду коло-и дар касодӣ зад, Кӣ гуфт риш фурӯшад матоъи мардумро? [1, с. 216].

Гоҳо дар матни фарҳанг байтҳои шоҳид хато чоп шуда, вазни онҳоро хароб кардааст, масалан ҳангоми шарҳи таъбири «намакбахаром будан» байте аз Чамолиддини Салмон чунин иқтибос шуда:

*Зуд бигирад намак дидаи он кас, ки ӯ
Нону намак хӯрду рафту нону намакдон шикаст (?) [1, с. 408].*

Шакли дурусти ин байт дар «Девон»-и Салмони Совачӣ зимни қасида «дар мадҳи Султон Увайс» бо матлаи

*Гуфт лабаиш нуктае, лаъли Бадахшон шикаст,
Зад даҳанаш хандае, пистаи хандон шикаст*

омадааст:

*Зуд бигирад намак дидаи он кас, ки ӯ
Нону намак хӯрду рафт, нону намакдон шикаст [9].*

Илллати чунин иштибоҳҳо шояд хангоми чоп, нусхабардорӣ ва хонда натавонистаи матни дастхат рух дода бошад. Бо он ҳама донишу заковат ва огоҳие, ки аз арӯз дошт, аз ҷониби Муҳаммад Подшоҳ воқеъ шудани ин иштибоҳот ба назар дуруст наменаояд.

Боиси зикр аст, ки санадҳои шеърӣ дар ин фарҳанги форсӣ нишон медиҳанд, ки низоми фарҳангии форсӣ дар Ҳинд то чӣ андоза рушд ёфта буд ва ба муқобили таъсири забонҳои дигар, забони форсӣ ва адабиёти он нақши муҳим доштаанд.

Ҳамин тариқ «Фарҳанги муттародифот ва истилоҳот» дар фарҳангномаҳои дигари тафсирии форсӣ, ки асрҳои XVIII ва XIX дар Шибҳи Қораи Ҳинд таълиф шудаанд, аҳамияти бузурге дар тасхеҳи матни осори адабии форсӣ доштаанд. Фарҳанги мазкур ба чанд далел аҳамияти муҳими илмиву адабӣ пайдо кардааст:

1. Маънишиносӣ ва тафсири вожаҳо:

- Ин фарҳанг дар тафсири маъноӣ дақиқи вожаҳои тоҷикиву форсӣ ва ишораҳои адабӣ дар осори шоирон мусоидат намудааст.

2. Баррасии маъхазҳо:

- Муаллифи ин фарҳангнома дар баррасии маъхазҳо ва сарчашмаҳо барои тафсири вожаҳо кӯшиш намудааст, ки ба тасхеҳи матни асл кумак кардааст.

3. Дастрасии шеърҳо ва байтҳо:

- Дар фарҳанги мазкур намунаҳои шеърӣ аз ашъори шоирони муътабар оварда шудааст, ки ба тасхеҳи матн мусоидат кардааст.

Дар маҷмӯъ, ин фарҳангнома аз манобеи муҳим ва арзишманд барои кори тасхеҳ ва таҳқиқи матни осори адабии форсӣ дар ин давра ба шумор мераванд.

Хулоса, фарҳангномаҳои тафсирии форсӣ асрҳои XVIII - XIX дар Шибҳи Қораи Ҳинд аз манобеи муҳим ва арзишманд барои тасхеҳ ва таҳқиқи матни осори адабии форсӣ ба шумор мераванд. Онҳо дар маънишиносӣ ва тафсири вожаҳо, баррасии манбаъҳо, дастрасӣ ба намунаҳои шеърӣ, шарҳи истилоҳот, ва муқоисаи нусхаҳо нақши муҳим доштаанд. Ин фарҳангномаҳо аз сарчашмаҳои арзишманд барои кори тасхеҳ ва таҳқиқи матни адабӣ ба ҳисоб мераванд.

АДАБИЁТ:

1. Муҳаммад, Подшоҳ. Фарҳанги муттародифот ва истилоҳот. – Техрон, 1364.
2. Алиакбари Деххудо. Луғатнома. – Техрон, Чопи дувум аз давраи чаҳид. 1327.Ҷ.15.
3. Дуктур, Саид Абдуллоҳ. Адабиёти форсӣ дар миёни ҳиндувон. Тарҷумаи дуктур Муҳаммад Асламхон. – Техрон, 1371. - 284 с.
4. Капранов, В.А. Таджикско-персидская лексикография в Индии XVI-XIX в.в. - Душанбе: Дониш, 1978.
5. Лоло Тик Чанд Баҳор. Баҳори Аҷам. Тасхеҳи Козими Дизфулиён. – Техрон, 1379.
6. Сиёлкутӣ, Мал Вораста. Мусталехотушшуаро. Тасхеҳи дуктур Сирус Шамисо. – Техрон, 1380. – 808 с.
7. Тараққӣ, Бежан. Таҳаввули забони форсӣ аз давраи сосонӣ то давраи Сафавӣ (Маҷаллаи «Забон ва адабиёт», №15, 1377 ҳ.ш)
8. Чароғи ҳидоят. Таълифи Сирочиддин Алихони Орзу. – Техрон, 1359.
9. <https://ganjoor.net/salman/divanss/ghasidess/sh27>

REFERENCES:

1. Muhammad Padshoh. Dictionary of Synonyms and Terminology. – Tehran, 1364.
2. Aliakbari Dehkudo. Dictionary. – Tehran, Second Edition from the New Era. 1327.J.15.
3. Dr. Said Abdullah. Persian Literature among the Hindus. Translation by Dr. Muhammad Aslamkhan. – Tehran, 1371. - 284 p.
4. Kapranov V.A. Tajik-Persian Lexicography in India XVI-XIX centuries. - Dushanbe: Donish, 1978.
5. Lolo Tik Chand Bahar. Bahari Ajam. Tashhehi Kazimi Dizfuliyon. – Tehran, 1379.
6. Siyolkuti, Mal Vorasta. Mustalehotushshuaro. Edited by Dr. Sirius Shamiso. – Tehran, 1380. – 808 p.
7. Taraqqi, Bejan. The Development of the Persian Language from the Sasanian Period to the Safavid Period (Journal “Language and Literature”, No. 15, 1377 AH)
8. The Light of Guidance. Written by Sirojiddin Alikhani Orzu. – Tehran, 1359.
9. <https://ganjoor.net/salman/divanss/ghasidess/sh27>